

УДК 347.92

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.03>**Альона Скіченко,**

аспірантка кафедри цивільного процесу

Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РОЗГЛЯД СУДОМ СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ

У статті досліджуються проблемні питання процесуальної регламентації усиновлення, визнання усиновлення недійсним, скасування усиновлення за законодавством України в порівнянні з відповідним законодавством Франції. Робиться спроба відшукати спільні та відмінні ознаки в нормативному регулюванні усиновлення.

Обґрунтовується висновок, що право на материнство і право на батьківство є домінуючим правом серед множини інших особистих немайнових прав подружжя. Проте необхідно зауважити, що, попри нормативне визначення права на материнство крізь призму суб'єкта носія цього права – дружини (ст. 49 СК України), реалізувати таке право може неодружена жінка. Обґрунтовується теза, що складником права на материнство та батьківство є право на усиновлення, тобто прийняття у свою сім'ю певної особи на правах дочки чи сина, що здійснюється відповідно до закону. Робиться висновок, що усиновлення в більшості випадків є реалізацією природної потреби людини бути батьком, матір'ю, а відтак право на усиновлення необхідно зарахувати до особистих немайнових прав особи, немайнових прав подружжя. Правовий інститут усиновлення за законодавством України та Франції є комплексним інститутом і включає норми цивільних процесуальних, сімейних, цивільних кодексів.

Правові наслідки усиновлення, викладені в ст. 232 СК України та в ст. 356 ЦК Франції, схожі: з моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права й обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням. Також схожі й винятки із цього загального правила.

Робиться висновок, що, в ЦПК Франції інакше, ніж в Україні, визначена підсудність цієї категорії справ. Заява про усиновлення подається до суду за місцем проживання заявника, якщо він проживає у Франції. Такий підхід, на нашу думку, був би виправданий і для України, оскільки суд так чи інакше перевіряє й оцінює докази, що надає заявник за місцем свого проживання, пришвидшується розгляд справи. Далі в указаній статті ЦПК Франції йдеться про підсудність цієї категорії справ за місцем проживання усиновленого, якщо заявник проживає за кордоном. Такий підхід зрозумілий, оскільки спрямований на захист інтересів дитини. Третій варіант визначення підсудності полягає в тому, що власне заявник обирає суд Франції, якщо заявник та усиновлений проживають за кордоном. Такий підхід, на нашу думку, сприяє захисту громадян Франції й унеможливує зловживанням на шкоду дитини.

Обґрунтовується висновок, що ст. 236 СК України встановлює умови недійсності усиновлення залежно від ознак дефектності віртуальної правочину щодо усиновлення (дефект волі учасників усиновлення, дефект змісту документів). Насправді учасники усиновлення не укладають правочин про усиновлення, тому екстраполувати цивільні правила недійсності правочину на формально схожі відносини, визначені в ст. 236 СК України, було б, на нашу думку, помилковим з огляду на зовсім іншу правову природу оскарження рішення суду. Необхідно визнати, що норма про недійсність усиновлення фактично скасовує рішення суду про усиновлення з підстав, які суд мав би дослідити, перевірити, але цього не зробив або зробив в неповному обсязі. Пропонується внесення змін до законодавства, щоб недійсність усиновлення з підстав, визначених у ст. 236 СК України, могла б бути встановлена судом апеляційної інстанції, а не тим самим судом першої інстанції в позовному провадженні. З огляду на соціальну важливість інституту усиновлення, було б доцільно збільшити строк на апеляційне оскарження рішення суду про усиновлення з підстав недійсності усиновлення.

Робиться висновок, що усиновлення, здійснене за законом, може бути скасоване за рішенням суду за умов, що в цей момент таке усиновлення суперечить інтересам дитини й (або) усиновлювача.

Пропонується внести зміни до законодавства, аби рішення суду було б у таких випадках переглянуто за нововиявленими обставинами, але не в апеляційному провадженні чи в позовному провадженні в тому самому суді першої інстанції.

Ключові слова: суд, рішення суду, цивільний процес, сім'я, усиновлення, підсудність.

Постановка проблеми. Аналіз практики розгляду судами справ про усиновлення свідчить про те, що суди не завжди дотримуються вимог Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України про відкриття провадження у справі не інакше, як на підставі заяви, поданої та оформленої відповідно до вимог процесуального законодавства. Трапляються випадки неповного або неправильного визначення кола осіб, які беруть участь у справах цієї категорії [1, с. 15]. Окремим проблемним питанням у вказаній категорії справ є оскарження рішення про усиновлення. Нормами глави 5 «Розгляд судом справ про усиновлення» розділу IV «Окреме провадження» ЦПК України [2] не встановлено особливого порядку апеляційного оскарження рішення суду, тобто рішення суду оскаржується в апеляційній інстанції на загальних підставах. Проте норми Сімейного кодексу (далі – СК) України [3] встановлюють порядок скасування або визнання усиновлення недійсним, інакше кажучи, рішення суду про усиновлення, що набрало законної сили, може бути фактично скасовано в спосіб і з підстав, визначених СК України. Вочевидь, у цьому випадку СК України перебрав на себе функції ЦПК України й, можливо, це призводить до певних колізій?

У цьому контексті **метою статті** є порівняльний аналіз процесуального законодавства України та Франції у справах про усиновлення, наукових досліджень у цій сфері та формулювання відповідних авторських висновків і пропозицій.

Виклад основного матеріалу. Право на материнство і право на батьківство є домінуючим правом серед множини інших особистих немайнових прав подружжя. Проте необхідно зауважити, що, попри нормативне визначення права на материнство крізь призму суб'єкта носія цього права – дружину (ст. 49 СК України), реалізувати таке право може неодружена жінка. У цьому контексті в літературі справедливо зазначається, що право на материнство є одним із фундаментальних природних прав жінки загалом і жінки, яка перебуває в шлюбі зокрема [4, с. 120].

У вітчизняній літературі прийнято розглядати право на материнство як право народити дитину, так і право утриматися від цього [4, с. 121]. На нашу думку, складником права на материнство на батьківство є право

на усиновлення, тобто прийняття у свою сім'ю певної особи на правах дочки чи сина, що здійснюється відповідно до закону. Видається, що усиновлення в більшості випадків є реалізацією природної потреби людини бути батьком, матір'ю, а відтак право на усиновлення необхідно зарахувати до особистих немайнових прав особи, немайнових прав подружжя. У цьому контексті спробуємо дослідити окремі процесуальні проблеми правового регулювання інституту усиновлення за законодавством України та Франції. Вибір указаного порівняльного аналізу зумовлений доволі динамічним розвитком законодавства двох держав у цій сфері за останні роки, однаковим підходом законодавця до місця суду в цьому процесі та, не в останню чергу, загально визнаним, перевіреним часом ЦПК Франції [5, с. 344–349].

Правовий інститут усиновлення, за законодавством України, є комплексним інститутом і включає норми СК, ЦПК України, Цивільного кодексу України. ЦПК України встановлює розгляд судом справ в порядку окремого провадження. Зокрема, у невеличких за обсягом п'яти статтях визначена підсудність, зміст заяви, процедурні питання підготовки справи до розгляду, розгляд справи, рішення суду. Більшість процесуальних норм щодо процедури усиновлення зосереджена в главі 18 СК України. Окремі статті СК України й ЦПК України дублюють одна одну. Так, ст. 223 СК певною мірою дублює ст. 311 ЦПК України щодо змісту заяви й водночас начебто доповнює її важливими положеннями, зокрема про те, що заява про усиновлення може бути відкликана до набрання чинності рішенням суду про усиновлення, проте ця теза чітко визначена в ч. 6 ст. 314 ЦПК України. Положення, що подання заяви до суду через представника не допускається (ч. 1 ст. 223 СК), прямо засвідчує про процесуальну регламентацію процедури реалізації особою немайнового права. В окремих випадках розробники СК України виходять за рамки предмета правового регулювання СК України й не просто дублюють норми ЦПК України, а створюють певні правові колізії. Насамперед у цьому випадку йдеться про нормативну регламентацію рішення суду за ЦПК України (ст. 314) і СК України (ст. 224).

Стаття 240 СК України не просто встановлює коло осіб, які мають право на звернення до суду з позовом про скасування

усиновлення або визнання усиновлення недейсним, а породжує міжгалузеву колізію, зокрема ч. 2 ст. 19 ЦПК України встановлює, що цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом у порядку позовного провадження, окремого провадження.

Законодавство Франції про усиновлення також є комплексним міжгалузевим інститутом, норми якого зосереджені в ЦК Франції, ЦПК Франції, Кодексі законів про сім'ю і соціальну допомогу (далі – КССД Франції) [6, с. 344]. На відміну від СК України, КССД Франції не дублює цивільний процес і не створює міжгалузеві колізії з ЦПК Франції, проте так було не завжди. Суттєві зміни в ЦПК Франції щодо усиновлення відбулися в 1981 році. Заява до суду з 1981 року подається до суду великої інстанції та розглядається в порядку окремого провадження. За ЦПК Франції, інакше ніж в Україні визначена підсудність цієї категорії справ. Заява про усиновлення подається до суду за місцем проживання заявника, якщо він проживає у Франції (ст. 1166 ЦПК Франції). Такий підхід, на нашу думку, був би виправданий і для України, оскільки суд так чи інакше перевіряє та оцінює докази, що надає заявник за місцем свого проживання, пришвидшується розгляд справи. Далі в указаній статті ЦПК Франції йдеться про підсудність цієї категорії справ за місцем проживання усиновленого, якщо заявник проживає за кордоном. Такий підхід зрозумілий, оскільки спрямований на захист інтересів дитини. Третій варіант визначення підсудності полягає в тому, що власне заявник обирає суд Франції, якщо заявник та усиновлений проживають за кордоном. Такий підхід, на нашу думку, сприяє захисту громадян Франції й унеможливує зловживанням на шкоду дитині.

Наступна відмінність процесуального інституту усиновлення Франції полягає в ролі прокуратури в цьому процесі. Справа розглядається в суді лише після отримання відповідного висновку органів прокуратури (ст. 1170 ЦПК Франції). В Україні аналогічний висновок готує відповідний орган опіки й піклування. Якщо усиновлений проживав у родині заявника до п'ятнадцятирічного віку, заявник може звернутися особисто до прокурора Республіки, який має передати таку заяву до суду (ст. 1168 ЦПК Франції).

Правові наслідки усиновлення, викладені в ст. 232 СК України і ст. 356 ЦК Франції, схожі: з моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права й обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими

її родичами за походженням. Також схожі й винятки із цього загального правила.

Порядок скасування усиновлення визначено в ст. ст. 1177 і 1178 ЦПК Франції, зокрема апеляційна скарга подається й розглядається за правилами позовного провадження в суді першої інстанції після одержання відповідного висновку органів прокуратури. У 2006 р. процесуальний інститут усиновлення доповнений ст. 1178-1, у якій визначено право касаційного оскарження усиновлення й те, що подача касаційної скарги призупиняє виконання рішення суду про усиновлення.

Нормами глави 5 «Розгляд судом справ про усиновлення» розділу IV «Окреме провадження» ЦПК України не встановлено особливого порядку апеляційного оскарження рішення суду, тобто рішення суду оскаржується в апеляційній інстанції на загальних підставах. Проте норми СК України встановлюють коло осіб, які мають право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення або визнання усиновлення недейсним (ст. 240 СК України), а також порядок скасування або визнання усиновлення недейсним. На нашу думку, рішення суду про усиновлення, що набрало законної сили, може бути фактично скасовано в спосіб і з підстав, визначених у ст. ст. 236, 238 СК України. Справи про визнання усиновлення недейсним і скасування усиновлення є справами позовного провадження, тому ця категорія справ підлягає розгляду за загальними правилами. При розгляді справ про визнання усиновлення недейсним суд має виходити з того, що законом встановлено правові підстави та порядок визнання недейсним такого усиновлення. Відповідно до частин 1 і 2 ст. 236 СК України, суд обов'язково визнає усиновлення недейсним, якщо воно здійснене без згоди дитини і батьків, яка була необхідна, або якщо усиновлювач не бажав настання прав та обов'язків, що виникають унаслідок усиновлення (фіктивне усиновлення). Згідно з частинами 3 та 4 цієї статті, суд може визнати недейсним усиновлення, здійснене на підставі підроблених документів або за відсутності згоди осіб, зазначених у статтях 220–222 СК України. З огляду на те що ч. 5 ст. 237 СК України передбачено можливість альтернативного вирішення дитиною питання щодо збереження прізвища, імені по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням, у разі визнання усиновлення недейсним або його скасування необхідно з'ясувати бажання дитини й відобразити його в судовому рішенні. Законом не заборонено визнавати

усиновлення недійсним після досягнення дитиною повноліття. Отже, недійсним може бути визнано усиновлення й повнолітньої особи. Усиновлення, визнане недійсним, анулюється з моменту його здійснення. У разі визнання усиновлення недійсним припиняються права й обов'язки, які виникли раніше й установлені для усиновлювача, його родичів та усиновленої дитини, водночас відновлюються такі права між дитиною та її батьками.

Видається, що ст. 236 СК України встановлює умови недійсності усиновлення залежно від ознак дефектності віртуального правочину щодо усиновлення (дефект волі учасників усиновлення, дефект змісту документів). Насправді учасники усиновлення не укладають правочин про усиновлення, тому екстраполювати цивілістичні правила недійсності правочину на формально схожі відносини, визначені в ст. 236 СК України, було б, на нашу думку, помилковим з огляду на зовсім іншу правову природу оскарження рішення суду. Необхідно визнати, що норма про недійсність усиновлення фактично скасовує рішення суду про усиновлення з підстав, які суд мав би дослідити, перевірити, але цього не зробив або зробив в неповному обсязі. На нашу думку, недійсність усиновлення з підстав, визначених у ст. 236 СК України, має бути встановлена судом апеляційної інстанції, а не тим самим судом першої інстанції в позовному провадженні. З огляду на соціальну важливість інституту усиновлення, було б доцільно збільшити строк на апеляційне оскарження рішення суду про усиновлення з підстав недійсності усиновлення.

Усиновлення, здійснене за законом, може бути скасоване за рішенням суду за умов, що в цей момент таке усиновлення суперечить інтересам дитини й (або) усиновлювача (ст. 238 СК України). Видається, що в цьому випадку з урахування особливостей норми про скасування усиновлення рішення суду має бути переглянуте за нововиявленими обставинами, але не в апеляційному провадженні чи в позовному провадженні в тому самому суді першої інстанції.

Alona Skichenko. Court consideration of adoption cases: comparative analysis of civil procedural legislation Ukraine and France

The article examines the problematic issues of procedural regulation of adoption, recognition of adoption as invalid, cancellation of adoption under the legislation of Ukraine and in comparison with the relevant legislation of France. An attempt is made to identify differences in the regulation of adoption.

The conclusion that the right to maternity and the right to paternity is the dominant right among many other personal non-property rights of spouses is substantiated. However, it should be noted that despite the normative definition of the right to motherhood through the prism of the subject of this right – the wife (Article 49 of the Criminal Code), such a right can be exercised by an unmarried woman. The thesis is substantiated that the right to adoption is a component of the right to motherhood, i.e. the adoption of a certain

Висновки

Порівняльний аналіз процесуального законодавства України та Франції в справах про усиновлення засвідчує про існування універсальних підходів до розв'язання проблеми усиновлення в сучасному суспільстві. В обох державах рішення про усиновлення ухвалює суд в окремому провадженні за заявою усиновлювача й відповідно до висновку органів прокуратури (Франція), органу опіки і піклування (Україна). Правові наслідки усиновлення в обох правових системах майже схожі. В обох правових системах апеляційна скарга на рішення суду про усиновлення подається за правилами позовного провадження. Відмінність процесуального регулювання у справах про усиновлення полягає в можливості касаційного оскарження рішення суду Франції та припинення виконання рішення суду про усиновлення з моменту подання касації. ЦПК Франції, КССД Франції не містять норм про позовне провадження щодо недійсності усиновлення або скасування усиновлення.

Список використаних джерел:

1. Судова практика в справах про усиновлення. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 9. С. 15–23.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV (у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 15.01.2021).
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 15.01.2021).
4. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Ін Юре, 2006. 568 с.
5. Гражданский процессуальный кодекс Франции / пер. с франц., прилож. 1–4 В.Н. Захватаев. Київ : Алерта, 2018. 960 с.
6. Кодекс законів про сім'ю і соціальну допомогу Франції. Гражданский процессуальный кодекс Франции / пер. с франц. В.Н. Захватаев. Київ : Алерта, 2018. 960 с.

person into one's family as a daughter or son, which is carried out in accordance with the law. It is concluded that adoption, in most cases, is the realization of a person's natural need to be a father, mother, and therefore the right to adoption must be attributed to the personal non-property rights of the person, the non-property rights of the spouses.

The legal institution of adoption under the legislation of Ukraine and France is a complex institution and includes the rules of civil procedural, family, civil codes.

The legal consequences of adoption set out in Article 232 of the Civil Code of Ukraine and Article 356 of the Civil Code of France are similar – from the moment of adoption, personal and property rights and obligations between the parents and the adoptee, as well as between her relatives by descent. Exceptions to this general rule are also similar.

It is concluded that under the CPC of France the jurisdiction of this category of cases is determined differently than in Ukraine. The application for adoption is submitted to the court of the applicant's place of residence if he resides in France. In our opinion, such an approach would be justified for Ukraine as well, as the court in one way or another checks and evaluates the evidence provided by the applicant at this place of residence, and the consideration of the case is accelerated. Further, this article of the CPC of France refers to the jurisdiction of this category of cases at the place of residence of the adopted child, if the applicant lives abroad. This approach is understandable because it aims to protect the interests of the child. The third option for determining jurisdiction is that the applicant actually choose the French court if the applicant and the adoptee reside abroad. This approach, in our opinion, helps to protect the citizens of France and prevents abuse to the detriment of the child.

The conclusion that Art. 236 of the IC of Ukraine establishes conditions of invalidity of adoption depending on signs of defect of the virtual transaction concerning adoption (defect of will of participants of adoption, defect of the maintenance of documents). In fact, the participants in the adoption do not enter into adoption transactions, so extrapolate the civil rules of invalidity of the transaction to formally similar relations, defined in Art. 236 of the IC of Ukraine would be, in our opinion, erroneous given the completely different legal nature of the appeal of the court decision. It must be acknowledged that the rule on the invalidity of adoption actually overturns the court's decision on adoption on grounds that the court should have investigated, verified but did not do so or did not do so in full. It is proposed to amend the legislation in order to, the invalidity of adoption, on the grounds specified in Art. 236 of the IC of Ukraine, could be established by the court of appellate instance, and not by the same court of first instance in the claim proceedings. Given the social importance of the institution of adoption, it would be appropriate to extend the period for appealing the decision of the court on adoption on the grounds of invalidity of adoption.

It is concluded that the adoption carried out by law may be revoked by a court decision, provided that at the moment such adoption is contrary to the interests of the child and (or) the adoptive parent. It is proposed to amend the legislation so that the court's decision would in such cases be reviewed in the light of newly discovered circumstances, but not in appellate proceeding or in claim proceeding in the same court of first instance.

Key words: court, court decision, civil process, family, adoption, jurisdiction.

